

ÎMPRUMUTURI DIN LIMBA FRANCEZĂ ÎN TERMINOLOGIA SPORTURILOR

MIHAELA VARGA
Universitatea Politehnica, Timișoara

Cuvinte-cheie : *limba română, limba franceză, împrumut lexical, sport*

Aspecte generale

Numai rareori cuvintele străine trecute într-o altă limbă își păstrează neschimbate aspectul fonetic și forma inițială a limbii din care provin. Ele se modelează, în general, după sistemul fonetic și morfologic al limbii care le-a primit. Asimilarea lor nu întâmpină prea multe dificultăți atunci când nu există deosebiri prea mari între sistemul fonetic al unei limbi și al celeilalte. Când aceste deosebiri sunt mai pronunțate, fonetismul neologismelor suferă modificări și adecvări cerute de specificul fonetic al limbii care împrumută.

Contactul cu limba franceză datează în Principate de după anul 1700, când în Muntenia și Moldova sunt numiți domni dintre dragomanii de la Poartă. Aceștia erau oameni culți, cunoscători ai limbii franceze (limba diplomatică a vremii, pe care însă turcii nu o cunoșteau, fiindcă le era interzis prin Coran să învețe limbi străine). La venirea în țările noastre, noii domnitori își aduceau sau li se impuneau secretari francezi. O parte dintre aceștia au avut un anumit rol în cultura românească, întrucât au scris cărți despre țările noastre. Așa au fost, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, J. L. Carra și contele d'Hauterrive.

Franceza era cunoscută într-un cerc restrâns de boierii care aveau legături cu curtea. Fiii lor, care erau pregătiți în vederea viitoarelor cariere politice, învățau această limbă, introdusă sub Ipsilanti și în școli. Începuse să se citească și să se traducă literatură franceză.

Alături de această cale, indirectă, de pătrundere a limbii și culturii franceze în Principate, are loc și alta, directă, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului următor. Ea este consecința evenimentelor politice răsunătoare care s-au petrecut în Franța în acest timp și în primul rând a revoluției din 1789. În urma ei, numeroși nobili regaliști emigrează în Europa și ajung, unii din ei, până la noi. După căderea lui Napoleon și restaurarea vechiului regim, emigrează în Țările Române o altă categorie de nobili francezi.

După 1820-1830, tot mai mulți tineri sunt trimiși la studii în Apus, unde își însușesc limba franceză „la sursă” și fac cunoștință directă cu literatura și instituțiile acestei țări. Întorși în țară, acești tineri, ridiculizați de boierimea conservatoare sub denumirea de „bonjuriști”, devin exponenții influenței franceze în ideologia epocii, în cultura și limba noastră.

La baza influenței limbii franceze a stat, fără îndoială, conștiința latină a descendenței romanice comune a celor două popoare și, prin urmare, a înrudirii dintre limbile română și franceză¹.

Adaptarea împrumuturilor din franceză

Împrumuturi fără adaptare

Româna și franceza, fiind limbi romanice și având sisteme ortografice în bună măsură compatibile, prezintă corespondențe grafice și de pronunție care au facilitat preluarea fără modificări formale a unor cuvinte. Fenomenul se întâlnește și în domeniul terminologiei sportive, dar este foarte rar. Faptul se datorește nepronunțării lui *e* final sau a unor consoane finale, în condiții specifice, precum și fenomenului nazalizării vocalelor, ca în următoarele exemple:

- *abandon* [abandă]
- *crampon* [krăpō]
- *deltaplan* [deltaplă]

¹ Cf. Ștefan Munteanu, Vasile D. Țara, *Istoria limbii române literare*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983, p. 202-203, 267.

- *deltaplanisme*,
- *deltaplaniste*
- *discobole*,
- *étape* > *etapă*
- *extrême* > *extremă*
- *gambit* [găbi]
- *inter* [eter]
- *marathon* [maratō]
- *pion* [pjō]
- *pistard* [pistar]
- *pivot* [pivo]
- *podium* [podiom]
- *record* [rekor]
- *velodrome* [velodrom] etc. (v. *infra*).

Data fiind situația, doar câțiva termeni pot fi încadrați în această categorie, ceea ce reprezintă un procentaj insignifiant: *dan* (judo, karate) > *dan*, *palmarès* [palmares] > *palmares*, *télémark* [telemark] > *telemarc*, *tir* [tir] > *tir*.

La acestea se pot adăuga câteva împrumuturi chiar în limba franceză:

- fr. *aikido* > rom. *aikido*,
- fr. *karaté* [karate] > rom. *karate*,
- fr. *karateka* > rom. *karateka*,
- fr. *karting* [kartiŋ] > rom. *carting*,
- fr. *kayak* [kajak] > rom. *caiac*,
- fr. *omnium* > rom. *omnium* (hipism, ciclism),
- fr. *sambo* > rom. *sambo*,
- fr. *slalom* > rom. *slalom*,
- fr. *tatami* > rom. *tatami*.

În alte cazuri este vorba de etimologie multiplă:

- *lob* < fr., eng. *lob*,
- *pagaie* < fr. *pagaie*, it. *pagaia*,
- *ping-pong* < fr., engl., germ. *ping-pong*,
- *polo* < engl., fr. *polo*,
- *ring* < fr., ring., germ. *Ring*.

De altfel, acest tip de adaptare se poate confunda cu adaptarea după formă și în funcție de punctul de vedere adoptat, el poate fi considerat separat, cum am procedat noi, sau poate fi inclus la adaptarea după formă.

Adaptarea după formă

Este vorba de grafii mai greu de adaptat la sistemul grafematic românesc sau pur și simplu de o cunoaștere aproximativă a pronunțării în limba franceză. În cazul formațiilor cu elemente de compunere, dintre care unele au pătruns deja în română și au fost acceptate cu pronunția din latină sau din greacă, avem a face cu un fel de semicalcuri. De exemplu, elementul de compunere *auto-* (cu ambele valori semantice) se pronunță în franceză [ɔ (o)t ɔ], mai simplu [oto]. În toate împrumuturile din franceză care conțin acest element de compunere, pronunția este însă [auto]: *automobilism* < fr. *automobilisme*, *automodelism* < fr. *automodelisme*.

De asemenea, se evită pronunția franceză a elementului de compunere *aero-* [ero]: fr. *aerobic* [erobic] > rom. *aerobic*, fr. *aeroclub* > rom. *aeroclub*, cu adaptarea după formă și a lui *club* < fr. *club* [klüb].

În *demi-*, vocala *e* nu este alterată ca în franceză: [d(ə)mi] : fr. *demi-fond* > rom. *demifond*, fr. *demi-volée* > rom. *demivoleu*.

Prefixul *super-*, pronunțat în franceză [süper], apare în toate derivatele din lexicul sportiv cu pronunția redată de grafie: [super]. Prefixul în discuție apare în numeroase formații românești (v. *infra*).

Un fenomen fonetic pe care româna literară nu-l posedă este nazalizarea vocalelor. Ca atare, această pronunție tipică pentru limba franceză este evitată în limba noastră: fr. *olympique*, cu *-ym* pronunțat [ɛ] a fost preluat doar sub aspectul grafic, deci cu *-im* menținut după grafie: *olimpic*. La fel, fr. *olympiade* [ɔlɛpjad] se pronunță după grafie: *olimpiadă*. Același fenomen îl întâlnim și la *spadasin* care-l păstrează pe *-in* intact, față de franceză, unde se pronunță [ɛ]: *spadassin* [spadase].

În câteva cazuri, forma grafică a determinat schimbarea pronunțării. Astfel, fr. *gymnaste* [ʒimnast(ə)] și *gymnastique*

[3imnastik] are în română pronunția *gimnast, gimnastică*, fr. *pugilat* > rom. *pugilat*. La fel, în fr. *cyclisme* [siklism], *cycliste* [siklist] și *motocyclisme, motocycliste*, grupul grafematic *cy* a dobândit pronunțarea [ci], în conformitate cu pronunția românească a acestei secvențe grafematice.

Problema lui *e* mut din franceză complică încadrarea termenilor de acest fel, întrucât o secvență din structura lor este preluată după formă, iar alta după pronunțare, aceasta din urmă vizându-l chiar pe *e* mut, care este redat fie prin |a| :

- *antrenament* < fr. *entraînement*,
- *cantonament* < fr. *cantonnement*,
- *clasament* < fr. *classement*,

fie prin |ă|, sub presiunea încadrării morfologice:

- *contră* < fr. *contre*,
- *motonautică* < fr. *motonautique*,
- *parapantă* < fr. *parapante*,
- *paletă* < fr. *palette*,

Pentru rigoarea clasificării, am încadrat asemenea termeni în categoria celor adaptați după pronunție. Ca atare, cei câțiva termeni pe care îi putem considera adaptați după formă sunt: *aerobic, aeroclub, cambre, canoe, canotier, chisteră, cibleu, deltaplan, demivoleu, gambit, inter, multiatlon, patină, pion, pistard, surclasa, telemarc*.

De asemenea, coroborat cu acest aspect, se pune problema interpretării grafematice, pentru limba română, a consoanelor și vocalelor duble din franceză. Am optat, în asemenea cazuri, pentru încadrarea termenilor respectivi în categoria adaptării după pronunțare, deoarece grafia în cauză se corelează cu modificările morfematice determinate de încadrarea morfologică (v. *infra*).

Termenul *sportiv* nu l-a menținut pe *f* din fr. *sportif*, deoarece s-a încadrat în familia termenului *sport* (cf. *sportivitate* < fr. *sportivité*).

Sub raport procentual, ignorând cazurile de etimologie multiplă, din totalul de 165 termeni specifici împrumutați din franceză, 30 de termeni au fost adaptați după formă (incluzându-i aici și pe cei împrumutați direct), reprezentând 18,2%. Procentul ar putea crește prin încadrarea aici a acelor termeni care se termină în franceză în *e*

mut sau în consoană și care au primit la final morfemul gramatical *ă* ca efect al încadrării morfologice.

Adaptarea după pronunție

Există câteva situații tipice ale adaptărilor după sistemul fonetic/fonologic românesc, inclusiv după grafie, în care s-au încadrat și termenii din domeniul sportului.

Redarea vocalelor *ü* și *ö*, pe care limba română nu le avea în sistem, s-a făcut prin segmentul de grafeme *chiiu*, *ghiiu*, în care vocala fr. *ü* a fost descompusă în *i* și *u*, pe de-o parte; și în *-er sau -or* pentru *ö*:

- fr. *ü*:

Exemple din terminologia strict sportivă lipsesc. În schimb putem preciza că *ü* a fost adaptat după formă ca *u*:

- *junior* < fr. *junior*,
- *juniorat* < fr. *juniorat*,
- *parașutism* < fr. *parachutisme*.

- fr. *ö*:

- *boxeur* > rom. *boxer*,
- *canoteur* > rom. *canotor*,
- *chuteur* > rom. *șutor*,
- *éliminateur* > rom. *eliminator*,
- *entraîneur* > rom. *antrenor*
- *fleuretiste* > rom. *floretist*,
- *rameur* > rom. *ramer* (canotaj),
- *relayeur* > rom. *relaior* (participant la curse de ștafetă),
- *scrimieur* > rom. *scrimier*
- *skieur* > rom. *schior*,
- *talonneur* > rom. *taloner* (rugbi).

După modelul lui *birou*, *stilou*, *tablou*, în care vocala *o* a fost redată prin diftongul *ou* (cf. fr. *bureau*, *stylo*, *tableau*), a fost adaptat și fr. *tricot* > rom. *tricou*.

Alte tipuri de adaptare:

• Sufixul fr. *-age* a fost redat prin grafemele *-aj*, păstrându-se pronunția din franceză:

- *acroșaj* < fr. *accrochage*,
- *arbitraj* < fr. *arbitrage*,
- *avantaj* < fr. *avantage*,
- *balizaj* < fr. *balisage*,
- *baraj* < fr. *barrage*,
- *canotaj* < fr. *canotage*,
- *carambolaj* < fr. *carambolage*,
- *cramponaj* < fr. *cramponnage*,
- *dopaj* < fr. *dopage*,
- *demarcaj* < fr. *demarquage*,
- *marcaj* < fr. *marquage*,
- *patinaj* < fr. *patinage*,
- *rulaj* < fr. *roulage*.

• Grupul grafematic *ch* pronunțat [ș], a fost redat prin grafemul specific limbii române pentru acest sunet:

- *acroșaj* < fr. *accrochage*,
- *croșeu* < fr. *crochet*,
- *eșec* < fr. *échech*,
- *finiș* < fr. *finish*,
- *fleșă* < fr. *fleche* (scrimă),
- *parașutism* < fr. *parachutisme*,
- *șutor* < fr. *chuteur*.

La acestea se poate adăuga și *șlem* < fr. *chelem*, dar mai probabil din germ. *Schlemm*. De asemenea varianta *smaș* < fr. *smash* [smaʃ]. Când însă în franceză *ch* era pronunțat [k], ceea ce se întâmplă în cazul unor neologisme, româna a modificat grafia, dar a păstrat pronunția: fr. *christiania* [kristjanja] > rom. *cristiană*, fr. *chronomètre* [kronometr] > rom. *cronometru*.

• Grupul grafematic *aî*, redând sunetul-tip [e] a fost redat în română prin *e*, ca grafem specific limbii noastre pentru marcarea sunetului-tip [e]: fr. *entraînement* > rom. *antrenament*, fr. *entraîneur* > rom. *antrena*, fr. *essai* > rom. *eseu*, fr. *train* > rom. *trenă*.

• Grupul grafematic *que* (mai rar *qui*) prin care se indică în franceză consoana [c] a fost redat prin grafemul *c* sau *ch* (în interiorul

cuvintelor): *acrobatique* > rom. *acrobatic*, fr. *athletique* > rom. *atletic*, fr. *claquette* > rom. *clachetă*, fr. *contre-attaque* > rom. *contraatac*, fr. *contre-attaquer* > rom. *contaataca*, fr. *croquette* > rom. *crochet*, fr. *disque* > rom. *disc*, fr. *equitation* > rom. *echitație*, fr. *équerre* > rom. *echer*, fr. *équipe* > rom. *echipă*, fr. *équipier* > rom. *echipier*, fr. *esquive* > rom. *eschivă*, fr. *esquiver* > rom. *eschiva*, fr. *gymnastique* > rom. *gimnastică*, fr. *marquer* > rom. *marca*, fr. *motonautique* > rom. *motonautică*, fr. *olympique* > rom. *olimpic*, fr. *plaquer* > rom. *placa*, fr. *raquette* > rom. *rachetă* etc.

În cazul segmentului *-qu-*, adaptarea s-a făcut doar prin *c*, chiar dacă este vorba de interiorul cuvintelor : fr. *demarquage* > rom. *demarcaj*, fr. *marquage* > rom. *marcaj*. Excepție face *aqua*, pronunțat [cv] ca în latină, de unde a fost preluat ca neologism: fr. *aqua-plane* > rom. *acvaplan*.

- Segmentul *th* din cuvintele franceze împrumutate și ele mai ales din greacă și latină a fost redat prin *t*: fr. *athlète* > rom. *atlet*, fr. *athletique* > rom. *atletic*, fr. *athlétisme* > rom. *atletism*, fr. *biathlon* > rom. *biathlon*, fr. *callisthenie* > rom. *calistenie* (gimnastică), fr. *décathlon* > rom. *decatlon*, fr. *marathon* > rom. *maraton*, fr. *pentathlon* > rom. *pentatlon*, fr. *tetrathlon* > rom. *tetratlon*, fr. *triathlon* > rom. *triatlon*.

- Segmentul *ph* din cuvintele franceze provenite din greacă sau din latină, redând sunetul-tip [f], a fost redat în română prin grafemul românesc specific acestui sunet, *f*: fr. *haltérophile* > rom. *halterofil*, fr. *haltérophilie* > rom. *halterofilie*.

- Grupul *ki*, redând africata [kʲ], corespunde în română grupului *chi*: fr. *skier* > rom. *schia*, fr. *ski-bob* > rom. *schibob*, fr. *skieur* > rom. *schior*, fr. *monoski* > rom. *monoschi*, fr. *téléski* > rom. *teleschi*.

- Grupul grafematic *ou*, redând vocala [u] a fost redat în română prin grafemul simplu *u*, corespunzător sunetului-tip [u]: fr. *retour* > rom. *retur*, fr. *roulage* > rom. *rulaj*, fr. *tour* > rom. *tură*, fr. *tournant* > rom. *turnantă*, fr. *touché* > rom. *tușeu*, fr. *moulinet* > rom. *muliné*.

- Grafemul *y*, redând sunetul [i], puțin cunoscut în română, a fost redat prin grafemul *i*: fr. *derby* > rom. *derbi*, fr. *polyathlon* > rom. *poliatlon*, fr. *relayer* > rom. *relaior*.

Există și câteva cazuri particulare, explicabile și prin influența altor limbi. Astfel, corespondentul lui *campion* este fr. *champion* [șampion] prin care însă nu poate fi explicat cuvântul românesc. După toate probabilitățile a fost decisivă influența limbii italiene: *campione*. În schimb, termenul *campionat* provine direct din it. *campionato*. De asemenea, *biliard* este mai apropiat de it. *billiardo*, decât de fr. *billiard* [bijar].

Se pare că în cazul lui *dropgol* trebuie pus în prim-plan fr. *drop-goal* [dropgol], față de engl. *drop-goal* [dropgăul].

Dacă în cazul lui *iahting* < *yachting* șansele preluării din franceză sau engleză sunt egale, atât grafia, cât și pronunția [jɔ̃tiŋ] favorizând acest lucru, în ce le privește pe *iahtman* și *iolă*, provenința franceză pare a fi mai aproape de realitate: fr. *yahtman* [jɔ̃tman], față de engl. *yachtsman* [ja:tmen]. La fel fr. *yole* [jol], față de engl. *yawl* [jɔ̃l], aici ortografia putând fi decisivă.

Limba italiană pare a fi jucat un rol decisiv și în cazul lui *scrimă*: it. *scrima*, față de fr. *escrime* (cf. MDN, dar și DEX), cu toate că, după cunoștințele noastre, denumirea italiană a sportului în cauză este *scherma*, de unde și *schermidore* „scrimer”. În cazul lui *scrimer*, dicționarele indică doar fr. *escrimeur*.

Pe de altă parte, există termeni care la fel de bine au putut fi împrumutați atât din franceză, cât și din alte limbi, ortografia și pronunția nefiind diferențiate:

- *cadet* < fr. *cadet* [cadè], germ. *Kadett*,
- *cross* < fr., engl. *cross*,
- *floretă* < fr. *fleuret* [flörè], germ. *Fleuret*,
- *imparabil* < fr. *imparable*, it. *imparabile* [grupul -bl- din franceză a fost redat în română prin -bil-],
- *lider* < fr., engl. *leader*,
- *foțbal* < fr., engl. *football*, pronunțat [futbol] în ambele limbi. (Româna a preluat forma, nu pronunțarea, care în final a eliminat dubletul *futbol*.)

- *fotofiniș* < fr., engl. *foto finish*,
- *pasă* < fr. *passe*, engl. *pass*,
- *pelotă* < fr. *pelote*, span. *pelota*,
- *regată* < fr. *régate*, it. *regata*,
- *raliu* < fr., engl. *rally*,
- *tur* < fr. *tour*, germ. *Tour*,
- *trapez* < fr. *trapèze*, germ. *Trapez*.

La acestea se mai pot adăuga: *achiu* (la biliard) < fr. *aquit* sau it. *acchito* (DEX² indică numai etimonul francez), *carusel* < fr. *carousel* sau it. *carosella*.

În cazul unor termeni, franceza prezintă o structură hibridă, termen francez – termen englez: *autocart* < fr. *auto* + engl. *kart*, *autocarting* < fr. *auto*. + engl. *karting*.

Româna a preluat după pronunțare și acele cuvinte franceze provenite din surse exotice, cum este *caiac* < fr. *kayak* sau *kayac*, provenit din limba populațiilor Groenlandei.

Alți termeni preluați după pronunțare (în afara celor discutați deja):

- termeni în *-isme* [ism]:
 - fr. *alpinisme* > *alpinism*,
 - fr. *deltaplanisme* > *deltaplanism*
 - fr. *parachutisme* > *parașutism*;
- termeni în *-iste* [ist]:
 - fr. *alpiniste* > *alpinist*,
 - fr. *deltaplaniste* > *deltaplanist*
- verbele în *-er*:
 - fr. *arbitrer* > *arbitra*,
 - fr. *boxer* > *boxa*,
 - fr. *canoter* > *canota*,
 - fr. *dribbler* > *dribla*,
 - fr. *fendre* > *fanda*,
 - fr. *flotter* > *flota* (în special cu subst.: *flotare*)
 - fr. *lober* > *loba*,
 - fr. *passer* > *pasa*,
 - fr. *patiner* > *patina*,
 - fr. *pivoter* > *pivota*.

Substantive cu diferite terminații:

- fr. *arbitre* > *arbitru*,
- fr. *basket* > *baschet*,
- fr. *brasse* > *bras*,
- fr. *callisthenie* > *calistenie*,
- fr. *carote* > *carotă*,
- fr. *crosse* > *crosă*,
- fr. *extrême* > *extremă*,
- fr. *feinte* > *fentă*,
- fr. *filet* > *fileu*,
- fr. *fleche* > *fleşă* (scrimă),
- fr. *fleuret* > *floretă*,
- fr. *kartodrome* > *cartodrom*,
- fr. *moto-cross* > *motocros*,
- fr. *panneau* > *panou*,
- fr. *paravant* [paravã] > *paravan*,
- fr. *plongeon* > *plonjon*,
- fr. *tennis* > *tenis*,
- fr. *tournant*, -te > *turnant(ă)*.

Sunt câteva cazuri în care adaptarea fonetică a suferit modificări la terminație, datorită încadrării morfologice. Astfel, în multe situații, sufixul fr. *-tion* a fost înlocuit cu *-ție*: fr. *fédération* > *federație*, fr. *natation* > *natație*, (*obstruction* > *obstrucție*).

Pe de altă parte, sufixul francez *-ité* a fost înlocuit pe teren românesc cu *-itate*: fr. *pénalité* > *penalitate*, fr. *sportivité* > *sportivitate*.

În această categorie a schimbărilor fonetice datorate încadrării morfologice se numără și: fr. *filet* > *fileu*, fr. *carré* > *careu*, fr. *mêlée* > *meleu* (rugbi), fr. *touché* > *tușeu*, fr. *volé* > *voleu*.

În cazul lui *judoka* putem vorbi despre o preluare și după formă, și după pronunție [dʒudoka]. La fel în situația lui *miler* (atletism): [mailer].

Din punct de vedere procentual, lăsând la o parte termenii cu etimologie multiplă, din totalul de 165 termeni împrumutați din franceză, 132 au fost adaptați în română după pronunțare, reprezentând 80%.

Împrumuturi neasimilate

Battement, *bobsleigh* (poate proveni și din engleză), *cupman* (dar și din engleză), *daviscupman* (la fel), *driver* [draivăr] (dar și din engleză), *chasse* [jasse] (gimnastică), *en-avant* (rugbi), *jiu-jitsu*.

Ca atare, din cei 165 de termeni împrumutați din franceză, cei mai mulți au fost adaptați după pronunțare, adaptarea după formă aplicându-se doar la 30 termeni. Trei termeni prezintă situații speciale: adaptați simultan după formă și pronunție (*judoka* și *miler*) iar *contracronometru* reprezintă un calc după fr. *contre la montre*.

Bibliografie

- Gh. Adamescu, *Adaptarea la mediu a neologismelor*, București, 1938.
Adriana Stoichițoiu-Ichim, *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influențe, creativitate*, Editura ALL, București, 2007.
Maria Iliescu, *Vocabularul minimal al limbii române curente*, Editura Demiurg, București, 1994 (în colaborare cu Adriana Costăchescu).
G. Ivănescu, Liviu Leonte, *Fonetica și morfologia neologismelor române de origine latină și romanică*, „Studii și Cercetări Științifice”, Filologie, Iași, nr. 2, p. 1-24.
Angela Bidu-Vrânceanu, *Terminologie și terminologii*, Editura Universității din București, 2010.

LOANS FROM THE FRENCH LANGUAGE IN THE SPORTS TERMINOLOGY

Abstract

Key words: *Romanian language, French language, lexical loan, sport*

The article describes the adaptation mode to the phonetic and morpho-lexical system of the Romanian language of French loans in the field of sports terminology. The author discusses both the loans taken without the need for adaptation and those that have been adapted in form or by pronunciation. Likewise the non-assimilated loans. The conclusion is that most of the loans were subject to adaptation modalities according to pronunciation.